

Списание "Анамнеза" брой 12, 2011 г.

**За да разлиствате страниците,
посочете с мишката върху долния
десен ъгъл.**

**Можете или да ги обръщатете веднага,
чрез натискане, или да ги разгръщате
бавно, като истинска книга, държейки
натиснат бутона на мишката.**

Приятно четене!

[Свали в PDF](#)

**СТАЛИН: АНАТОМИЯТА НА СИМВОЛА.
ИСТОРИЯТА В ПРОСТРАНСТВОТО НА МАСОВАТА
КУЛТУРА
(ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЕДИН СЛУЧАЙ)¹**

Мирослав Йованович

През 2008 г. в рамките на продукцията „Името на Русия“ за избор на най-важната личност в руската история телевизионният канал „Россия“, Институтът по история на Русия към РАН и Фондация „Обществено мнение“ организират своеобразна анкета или, както организаторите я определят, „общонародни избори за най-голям герой в отечествената история“. Под лозунга, който напълно отговаря на сензационния дух на времето

¹ Преводът е направен с подкрепата на Проект „Преходът: гласове, образи и памет“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ по договор № ДИД 02/01 от 16 дек. 2009 г. Превод от сръбски език: Димитър Григоров

– „Кое е лицето на Русия и миналото ѝ, с което ще вървим в бъдещето? С лице на разбойник или светец? Злодей или гений? Герой или самозванец?“ в анкетата гласуват 4,5 милиона души. Гласува се в три кръга. Най-напред от 500 личности се избират 50. Накрая от тях остават само 12 исторически фигури, от които се определят най-влиятелните и важни герои на руската история. Крайните резултатите донякъде са неочаквани: на първо място се оказва Александър Невски (1221-1263), княз Новгородски, Киевски и Владимирски. Той е средновековен руски владетел, известен с победата си над тевтонския орден в знаменитата битка на Чудското езеро (избран е с 524.575 гласа). На второ място е Петър Аркадиевич Столипин (1862-1911), министър-председател при Николай II, който е известен с големите си реформаторски усилия в началото на XX век и е убит при атентат в Киевския театър (с 523.766 гласа). На трето място е Сталин (за когото гласуват 519.071 души)... При това, само няколко месеца преди края на гласуването, през юли 2008 г., Сталин води с доста голяма преднина (156.000 гласа), пред Ленин (който в този момент с 90.000 гласа се намира на трето място и е след прочутия актьор и бард, Владимир Висоцки, получил 128.000 гласа, който въпреки това не „влиза“ между 12-те избрани в третия, решаващ кръг на гласуването). До обръщането на резултатите се стига в „последния момент“, в третия кръг от гласуването.

Трудно е да се каже, че резултатите от анкетата

STALINATOR

Judgement Day
"Send the evil to Gulag"

представяват абсолютно отражение на състоянието на колективното съзнание и историческата памет на руснаците с оглед на обстоятелството, че в гласуването участва малко повече от 3% от населението на Русия. При това, както отбелязва Владимир Лавров, заместник директор на Института по история на Русия към РАН, който, както вече бе споменато, е един от организаторите на анкетата, при гласуването се е стигнало до големи дисбаланси, защото „комунистите гласуват за Сталин и Ленин, а антикомунистите – за всички останали достойни хора“, т.е. стига се до своеобразно „разпръсване на гласовете“. От друга страна, според оценката на известния

историк Олег Виталевич Хлевнюк, гласуването за Сталин е най-вече форма на протест срещу реалностите на съвременното. Но, въпреки всичко това, става дума за нещо повече от колоритен резултат.

На пръв поглед (за незапознатия наблюдател), обстоятелството, че Сталин заема челното трето място, може би изглежда спорно и неприемливо – особено, имайки предвид резултатите и съдбата на държавата, която е ръководил, както и страшните демографски загуби, които тя претърпява по време на управлението му. Обаче, колкото и това да изглежда противоречиво, въпросната анкета не е първата, в която Сталин се котира толкова високо. Почти във всички проучвания от последните 10-15 години Сталин е влизал между първите три личности от историята на Русия.

Анкетите за най-големите личности в руската история

В последните 10-15 години из целия свят медиите отделят голямо внимание на различни гласувания – за най-голям политик, най-добър футболист, музикант, писател, книга, музикален албум, филм... на века или на десетилетието. В желанието си да наподобяват гламура на разнородните конкурси от типа на Мис свят, вселена и т.н., по правило такива анкети са

покрити с патината на сензационното. Ясно е, че подобни гласувания (като изключим вероятността да помогнат на някой издател да продаде повече книги или на някой продуцент да спечели още малко пари от съответния касов филм) изобщо не са в състояние да променят по същество нито възприемането на изкуството, нито перцепцията на миналото. Благодарение на тях едва ли някой би могъл да стане по-добър или лош политик, художник или спортист. Също така е ясно, че в тези анкети хората гласуват не за определена личност, а за символната представа по отношение на съответната историческа фигура, за властващите, изкривени стереотипи за дадената личност, които преобладават сред обществеността, колективното съзнание и историческата памет. И така, не се гласува за реален исторически персонаж, а за символ на една епоха, политика, идея...

Именно от тази перспектива може да си обясним, защо във всички анкети от този тип котировките на Сталин са толкова високи. Или според колоритното обяснение на Сергей Владимирович Мироненко, директор на ГАРФ (Държавен архив на Руската федерация): „В нашето обществено съзнание няма място за действителния Сталин. Този Сталин, който е формиран в обществено съзнание, никога не е съществувал“ (Да не говорим за другите две личности, наредили се пред него в анкетата „Името на Русия“ – Александър Невски и Пьотр Столипин, за които, като реални исторически фигури, днешният

средностатистически жител на Русия трудно има и най-бегла представа).

В почти всички проучвания на общественото мнение, проведени в Русия в края на 90-те и първото десетилетие на 21 век, се вижда, че Сталин винаги е между трите водещи личности или с други думи отношението на анкетираните към него е преобладаващо положително. Така е през 2003 г., когато ВЦИОМ организира анкета за 50-годишнината от смъртта на Сталин. Тя показва, че 90% от населението на Русия по това време има някакво отношение към Сталин и политиката му: от тях 4% изразяват възхищение, 27% уважение, 7% симпатии, 12% амбивалентно, 18% с антипатия, 16% със страх и 9% с омраза. Анкетата показва, че положителните емоции са по-силно застъпени сред възрастното население и 66% от сталинстите са над 40 години, а 33% - под тази възраст. Но още тогава се забелязва, че симпатиите към Сталин и броят на тези, които считат, че ролята му за Русия е била положителна, непрекъснато растат. Същото се потвърждава и от данните на анкетата от 2006 г., организирана от Фондация „Обществено мнение“. Според анкетата 47% от населението на Русия счита, че ролята на Сталин в историята е положителна, а 29% я оценяват като отрицателна.

С преобладаването на символичните представи и митологеми в общественото съзнание може да се обясни и още един интересен феномен. Така, по думите на директора на ГАРФ С. В. Мироненко „има повече от

достатъчно книги, възхваляващи гения на Сталин или напротив, изобразяващи го като кръвожаден маниак и параноик“. Въпреки това, независимо от броя им, те, „не дават отговори на много въпроси и което е най-важното, не могат да обяснят как ние сме стигнали до тази ситуация“. Затова не е чудно, че независимо от обстоятелството, че „днес са отворени архивите и са публикувани хиляди по-рано недостъпни документи“, все още не се е появила общоприета научна биография на Йосиф Висарионович Сталин.

Независимо от всичко, нека да погледнем за момент какво е безспорно, когато става дума за Сталин в качеството му на реална историческа личност.

Сталин: една биографична скица

Свеждането на биографията на Йосиф Висарионович Сталин до няколко изречения изглежда почти утопична задача. Огромният брой биографии на един от най-влиятелните държавници на 20 век ни предлага абсолютно противоречиви характеристики. За него четем, че е бил суров диктатор и „баща на народите“; че е бил безспорен водач на руските комунисти и световното комунистическо движение и в същото време, че е унищожил „ленинската гвардия“ и „цвета на цялото комунистическо движение“... Като че ли границата между злодея и гения е напълно изтрита. И все пак е възможно да се представят основните факти от бурния му живот и

Коба през 1902 г.

противоречивата му политическа дейност.

Йосиф Висарионович Джугашвили (известен по-късно като Коба и Сталин) е роден в град Гори, Тифлиска (Тбилиска) губерния, намираща се тогава в Руската империя (днес Грузия). Според официалната му биография, утвърдила се в СССР (най-късно към 1929 г.), той е роден на (9) 21 декември 1879 г. Според данните в матичната книга на Успенската съборна църква в град Гори (а също и според информацията, която е давал на петербургската полиция в началото на 20 век – те са публикувани след 1991 г.), обаче, се оказва, че е роден на (6) 18 декември 1878 г. Семейството му е бедно. Баща му е обуцар, а майка му е дъщеря на крепостен селянин. През 1894 г. завършва духовна семинария в Гори. Същата година се записва да учи богословие в Тбилиси. През 1898 г. става член на първата грузинска социалдемократическа група „Месаме-даси“ („Трета група“). След това членува в Тбилиския и Батумския комитет на Руската социалдемократическа работническа партия. Още през 1899 г. е изключен от следването си за богослов заради учатието си в марксистки кръжоци – според едната версия и заради невзети изпити – според другата. През 1901 г. е аресуван за първи път. Причината – организирането на първомайските демонстрации в Тбилиси. От този момент той започва да живее като нелегален професионален революционер. След първото арестуване от 1902 до 1913 г. още шест пъти е затварян и интерниран в северните и източните райони на

необятната Руска империя. В четири от случаите успява да избяга от местата на заточение. След разцеплението в руската социалдемократическа партия на болшевики и меншевики, до което се стига през 1903 г., Йосиф Висарионович се присединява към болшевишкото крило на РСДСП и се превръща в един от най-верните последователи на Ленин. По време на революцията 1905-1907 г. ръководи крайно противоречивите акции, т.нар. „експроприации“ (въоръжени грабежи на банки) в Закавказието, чрез които се пълни партийната каса. По инициатива на Ленин през 1912 г. (в отсъствието му) е кооптиран сред членовете на ЦК на партията и е поставен начело на руското бюро на ЦК (в този период получава нов партиен псевдоним, с който ще остане в историята - Сталин). След февруарската революция през 1917 г. се завръща в Петроград от заточение (където се намира от 1913 г.) и става член на редакцията на „Правда“, на Политбюро на ЦК и на Петроградския военнореволюционен комитет.

След октомврийския преврат през 1917 г. и болшевишката революция влиза в първото болшевишко правителство като народен комисар по националните въпроси. В този период съветите позволяват обявяването на финландската независимост и независимостта на Литва, Латвия и Естония (1917-1923). Същевременно е народен комисар по държавния контрол (1919-1920), а след трансформацията на този комисариат, става народен комисар на работническо-селската инспекция

Полицейски снимки на Сталин от 1912 г.

(1920-1922). Когато страната започва да се дави във водовъртежа на гражданската война Сталин е изпратен в южна Русия, където отговоря за събирането и превоза на житото от северен Кавказ в индустриалните центрове. Същевременно изпълнява голям брой партийни и държавни функции, получавайки все по-голям контрол над партийния и държавния апарат. Но на 3 април 1922 г. е поставен на новоучредената и по онова време не особено привлекателна и престижна длъжност генерален секретар на партията (за която в началото се счита, че нейната задача ще бъде само общия административен

контрол над дейността на апарата на ЦК). Но Сталин, схващайки решаващото значение, което има централният партийен апарат в болшевишката политическа и държавна система, и в каква степен чрез него може лично да влияе върху властта, постепенно се отказва от всички други държавни функции и се съсредоточава върху дейността, свързана с разширяването на своето влияние в партийния апарат (успешно сформиран в предходните пет години от Свердлов, Крестински и Молотов). Този апарат бързо се озовава под пълния му контрол. Много бързо, още преди смъртта на Ленин (1924 г.) се оказва, че функциите на генералния секретар на ЦК на партията осигурява пълен контрол над апарата и организацията на партията. Нещо, което има ключово значение в борбата за власт след смъртта на Ленин.

През 20-те години в периода на пълна външнополитическа изолация на първата социалистическа държава, във време на вътрешнопартийни борби за водачество, Сталин именно от тази, считана първоначално за маргинална, позиция (залагайки на концепцията за „изграждане на социализма в една страна“ срещу концепцията на Троцки за „перманентна революция“) тотално подчинява партийния апарат на политическите си амбиции, най-напредутвърждавайки сначелона партията и държавата. След това успява да елиминира най-изтъкнатите си (действителни или въображаеми) политически опоненти – Троцки (през 1924-25 г.), Зиновиев и Каменев (1925-27

Гражданската война, на фронта при Царицин, 1918 г.

г.), Бухарин, Риков и Томски (1929-30 г.)... Най-накрая Сталин изгражда окончателно основите на система

на абсолютен контрол над държавата, обществото и политиката. Потвърждението за политическия триумф на Сталин се символизира от грандиозното честване на 50-ия му рожденден, считан от много автори за преломен в процеса на изграждането на сталиновия култ. Следват годините на „великия прелом“ (1929-1930), в които след отхвърлянето на НЕП-а и въвеждането на плановата икономика чрез процеса на форсирана колективизация и индустриализация, започва паралелно да се провежда тотална партийна чистка. Чистките на държавната, политическата и военната върхушка особено се засилват след убийството на Киров (1934), когато страната е въввлечена в кървавата спирала на масовите репресии, по време на които се изгражда „архипелаг ГУЛАГ“. Кресчендото на тези репресии представляват злоещите „московски процеси“ в 1936-1938 г.

През Втората световна война Сталин опортюнистски реанимира идеята за патриотизма и народността и превежда страната през едно от най-големите изпитания в историята ѝ. Най-напред се опитва да запази позицията на неутралитет, сключвайки Пакта за ненападение за нацистка Германия през 1939 г. (който в действителност съдържа таен анекс за подялбата на Полша). Но след германското нападение над СССР на 22 юни 1941 г. в първите месеци на войната се изправя пред тежки военни поражения и опасността от пълен разгром. Обаче, след провала на германския „блицкриг“ и стабилизирането на фронтите през зимата на 1941

г. с цената на огромни човешки и материални жертви се стига до обрат във войната. Драматичните победи при Сталинград и Курск през 1943 г. пречупват хода на войната, след което Червената армия неудържимо се устремява в настъпление, завършило с превземането на Берлин през 1945 г. Самият Сталин по време на войната концентрира в ръцете си политическата и военна власт на страната. Той е председател на Съвета на народните комисари (правителството), председател на Държавния комитет за отбрана, народен комисар (министър) на отбраната и върховен главнокомандващ. По време на войната е произведен в чин маршал. Като един от безспорните водачи на антихитлеристката коалиция (заедно с Чърчил и Рузвелт) предвожда съветската делегация в Техеран (1943), в Ялта (1945) и Потсдам (1945). След победата на нацистка Германия, на 27 юни 1945 г., получава званието генералисимус.

След войната Сталин е безспорният политически водач на СССР – държавата, която след десетилетия външна и вътрешна изолация по отношение на външния свят и кървава военна драма, която със знанието на руските и съветските хора остава с името Великата отечествена война, се превръща в една от двете суперсили. Сталин е безспорен военен победител, чиято директна или косвена власт се простира над почти половината европейски континент и участва в изграждането на света от времето на първата фаза от Студената война. Същевременно помага за установяването на социалистическите режими в

страните, в които местните комунистически партии често с помощта на съветските танкове, налагат идентичен модел на социализма – сталинисткия модел, който през 30-те години вече е изграден в СССР. Наред с това помага на комунистите, които, вплетени в граждански войни, се опитват чрез революции да вземат властта (като Китай и Корея). През този период продължава да заема длъжностите председател на Министерския съвет на СССР (1945-1953), министър на отбраната (1946-

47) и, разбира се, генерален секретар на партията. Краткотрайният период на политическо „затопяне“ и отслабване на политическите репресии, който настъпва след невиджаните военновременни усилия, изтощение и 26,5 милиона жертви, приключва в края на 40-те. Диктаторът отново пуска в ход спиралата на чистките и страха (Ленинградският случай, заговорът на „белите халати“). Но изненадващата му смърт прекъсва тази нова вълна на репресии...

Сталин умира на 5 март 1953 г. в 21 часа и 50 минути на дивана в т.нар. „Ближняя дача“, една от резиденциите му в Подмосковието. Официално умира на 73 години, а в действителност е на 74 години. Ако се съди по служебното медицинско съобщение и повечето биографи, смъртта му настъпва вследствие на кръвоизлив в мозъка,

съответно, ако се доверим на другите, също не така малобройни биографи, при тайнствени обстоятелства, т.е. като жертва на заговор и отрова. Накратко, това е, което може да се счита за безспорно в държавно-партийно-бюрократичната скица на живота на Йосиф Висарионович Джугашвили-Сталин. Но тази скица дори сред незапознатите разкрива целия потенциал на противоречията, съпътствали политическата му кариера и най-вече огромния диапазон от спорни, често диаметрално противоположни и взаимноизключващи се оценки за личността му, политическата дейност, мащаба и резултатите на политическата му власт.

Салдото на една политика

И така, кое е това, което кара оценките за Сталин да варират в огромния диапазон, вариращ от „злия гений“ на масовите чистки, ГУЛАГ, изселването на цели народи, „чудовище, тласнало към смъртта“ няколко десетки милиона „най-добри руски синове“, до представата за великия вожд и великия руски държавник; от „крвожадният людоед“ до мъдрия стратег, който умее да създаде ефикасна система за управление на държавата и да извоюва победа във Великата отечествена война; от гениалния политик, превърнал СССР в суперсила до демоничния диктатор, който с народната кръв изгражда негоден за живот колос на глинени крака, наречен СССР; от убеден атеист, систематично унищожаваш Руската православна църква до единственият съветски

вожд, комуто след смъртта му е държано опело в църквата и дори му е „пята Вечная память“ в знак на благодарност за направеното от него в полза на църквата... Диапазонът от крайнопротиворечиви оценки показва, че става дума за различни, противоречащи си и конфронтиращи се дискурси, които разглеждат и оценяват онова, което би могло да се нарече „сталинско политическо и обществено наследство“ (система от ценности на една епоха и един народ).

Последващата оценка на политическия баланс на сталинското управление е точно онази точка, в която реалният исторически образ на Сталин се трансформира в политически символ. И то в символ на крайно дисонансни и непримирими крайности – злодей или гений, престъпник или Баща на народите.

В основата на тази трансформация и символични представисенамиратдиаметралнопротивоположните дискурси, от които се извличат оценките за сталиновата политика и епоха. В първия случай става дума за дискурс, основан в представянето на баланса на сталинското управление от етична гледна точка. Ето затова ключовите оценки тук се однасят до неприемане на диктатурата, на тоталитарния обществен и политически модел, установен в СССР по времето на Сталин и се базират на данните за многомилionните жертви на репресиите, за милионите (десетина) лагерници в ГУЛАГ, изкуствено предизвикания глад, който също

ласа - неким было думать!
 Впрочем, это - не бессознательная жестокость, а система
 отапливаемых топчат так, чтобы все силы, все мысли были погло-
 щены одной заботой: поддержать... не свалиться!...

И вот таким методом - методом беготни - мы отпихивали
 4 километра.

Собачьи ящики)

Наконец то мы пришли, слава богу! Ане боты же не...
 Визажный камуфляж. Вроде. Нам в тулках. Но... кто это? Визаж

ведь - еще один кофевар, увеселительный фольклор, проволочная и
 замуртыса форточка. Плюс это - еще не концы наших тулечки?!
 Шоры! Где же тут баня?!...

Нет! Это - лишь начало. Блавыне издевательство - в природе -
 Бурное, мит порискал, это - машина. Впрочем, скрава, ма:
 лое то продвигается здание, одна половина авто освещена
 Нам приказывают раздеваться до гола.
 "Как? Значит? Прямо на снег?"
 - "Р-р-р разговоры!"

Наверное тут баня. А предбанника - нет?
 Раздеваемся. Свертываем и увязываем свои вещи, дров
 нехватки, от холода, пачкаными. Баня не по, сразу, а потом от
 холода
 Шоры! Где же тут баня?!...

"Влизане в лагера", рисунка на Евфросиния Керсновская

Музеят на ГУЛАГ в Москва

но много успешна модернизация на страната, преди всичко индустриалната модернизация, която чрез мъдра и стратегическа външна политика осигурява величествена победа във Великата отечествена война против нацистка Германия, съответно изключително бързо е усвоила ядрените технологии след Втората световна война и производството на атомна бомба, което осигурява изравняване на стратегическото предимство на САЩ и прерастването на СССР в едната от двете световни суперсили... Наистина, дори и привържениците на подобно тълкуване на сталинската политика и заслуги са готови да признаят репресиите на сталинизма и

нямат морално оправдание за това, но пък наблягат, че „те трябва да бъдат възприемани като необходимост на епохата и продължение на методите от Гражданската война, при което Русия не е нещо уникално, защото XX век представлява апология на насилието в световната политика“...

Върху тази двустранна перцепция и интерпретация на историческата роля на Сталин и най-общо на съветския период в руската история – дискурса на осъждането, съответно на оправдаването, на отхвърлянето, съответно на прославата, е изградена представата за Сталин като символ на една епоха. И точно тази едностранна, шаблонна, символична представа, а не реалната личност на Сталин, играе изключително важна пропагандна роля в съвременните политически и идеологически спорове и сблъсъци.

Политически символ

Според прецизната и изключително смислена оценка на Олег Виталиевич Хлевнюк е „трудно един вожд на народа да разчита на положителните спомени на потомците. Въпреки това нивото на колективното съзнание у нас е толкова ниско, че не позволява да се направи съзнателен избор нито в полза на Сталин, нито в полза на когото и да било друго. По правило хората гласуват за митове, които имат силно политизиран характер“. И тази оценка още веднъж потвърждава силата на символичните и стереотипни представи,

които се формират в едно общество и важноста, която политическите и обществени символи (стереотипи и митове) имат в историческата памет – ретроспективната форма на колективното съзнание, което формира колективната идентичност. Тя дотолкова е по-важна, доколкото политиката „не се свежда само до спечелване на мандата и упражняване на властта върху дадена територия, ами се подразбира и обществената сфера, режисирането на политическите представи, символичния облик на отношенията между управляващите и управляваните...” (Марк Абелес).

Без съмнение самият Сталин е бил изключителен майстор именно на „режисираните политически представи и символичния облик на отношенията между управляващите и управляваните“, че е бил склонен към мистификациите, опростенчеството, иконографското изтъкване на собствената личност... С това се съгласяват почти всички изследователи, които са се занимавали с личността му и системата му на управление. Към тази му склонност насочва още изграждането на мавзолея на Ленин на Червения площад (въпреки съпротивата на вдовицата на Ленин Надежда Крупская) като своеобразен (квази)религиозен вентър на новата власт, която се превръща в символичен център на режисирани политически представления (преди всичко на военни паради по повод годишнините от Октомврийската революция или 1 май), които подчертават мощта на Съветската държава и властта на самия Сталин. Последният е погребан в него след смъртта си. През 30-

Пропагандни плакати от 30-те

„КАДРЫ РЕШАЮТ ВСЁ“

И. СТРОГОВ

О каждом из нас заботится Сталин в Кремле

те години диапазонът на пропагандните лозунги (като знаменитите „Кадрите решават всичко“, „Сталин приятел на децата“, „Сталин мисли за вас“ и т.н.), плакати, художествени произведения, филми, паметници..., които са функционирали с цел формиране на „символичния облик на отношенията между управляващи и управлявани“ практически не може да се проследи.

Всички тези визуални символични представи, художествени произведения и манифестации са били функция на онова, което е познато като изграждане и укрепване на „култа към личността“. Процес, при който образът на Сталин става един от централните в литературата (Леонов, Пастернак и др., съответно Анри Барбис или Пабло Неруда...), художествени произведения (Герасимов, Ефанов, Кончаловски и др.), философия (като „четвърти класик на марксизма“ редом с Маркс, Енгелс и Ленин), филмите (като „Първа конна“, „Отбраната на Царицин“, „Светлина над Русия“, „Сталинградската битка“, „Падането на Берлин“ и редица други), фолклора (практически на всички народи на СССР) и дори в музиката („Симфонична поема за Сталин“ на Хачатурян или „Кантата за Сталин“ на Александров...). В процеса на изграждането на култа към личността изключително голямо символно значение има кръщаването с имена на революционери и особено с това на Сталин на различни населени места и градове. Така, цели 14 населени места получават името на Сталин (8 в СССР, и по едно в България, Албания, ГДР, Румъния, Полша

и Унгария), четири планински върха, както и огромен брой строителни обекти и съоръжения (като Беломор канал), улици, площади, райони и области, а паметници на Сталин са издигнати в почти всеки по-голям град в СССР и в почти всички източноевропейски столици. Най-накрая, същата функция има и директното преправяне на историята, което достига своеобразен връх в „библията на сталинизма“, т.нар. Кратък курс по история на ВКП (б) и след това в кратката биография на Сталин (и двете под редакцията на академик Поспеловский), които кодифицират пожелателните образци на перцепцията на Сталин и политиката му, историята на Октомврийската революция, Гражданската война, КПСС и историята на СССР най-общо. До каква степен са формализирани образците на Сталиновия „живот и дело“ най-ясно показва случая с изключването на Пабло Пикасо от редовете на Френската комунистическа партия. Причината е портретът на Сталин, който художникът публикува на страниците на органа на партията „Юманите“ след смъртта на вожда през 1953 г. Този портрет по мнението на „централата“ в Москва не отговаря на нормите на кодифицирания образ на Сталин.

Три години след смъртта на Сталин, на XX конгрес на КПСС през 1956 г. в знаменития си „таен доклад“, който по-късно става известен под името „За култа към личността и неговите последици“ (за които по ирония на съдбата материалите са събрани от специална комисия начело с академик Поспеловский) Никита Сергеевич

Хрущов се опитва да еманципира съветската държава по отношение на периода на сталиновото управление освен всичко друго и на символично ниво, поставяйки акцент върху борбата против „култа към личността“, т.е. срещу символичния стереотип за личността на Сталин и ролята му в историята и тогавашната съветска политика и общество. Пет години по-късно, през 1961 г., XXII конгрес на КПСС взема решение тялото на Сталин да бъде изнесено от мавзолея на Ленин и да бъде погребано в кремълската стена при останалите видни съветски ръководители. Същевременно многобройните паметници в страната са премахнати (с изключение на този в родния му град Гори). Както и „тайният реферат“, така и тези решения на конгреса от 1961 г. са посрещнати с известно неразбиране и един вид съпротива в различни части на Съветския съюз. Това само показва колко дълбоко е била втъкана символичната функция на сталиновия образ и в каква степен той представлява съставен дял от политическата и обществена система, изградена в СССР по времето на Сталин. Оттогава именно тази символична димензия предизвиква най-силни спорове. Тълкуванията, защо се случва така, са многобройни и много различни.

Когато става дума за съвременното възприятие и функция на Сталин като символ на една епоха и една политика, част от отговорите на многобройните

въпроси и спорове се опитва да ни даде анкетата, която през 2007 г. провежда Фондацията Макартър. Като цяло положителната перцепция на съветската история се основава на три съставни елемента: (1) представа за сталинизма като „златно време“ на собствената история; (2) идеализация на лидерите на съветската власт; и (3) конституиращият мит за Великата отечествена война. И в трите централното място е запазено за символичната представа за Сталин – творец, полубог и победител, без който победата би била невъзможна.

Но онова, което призива най-голямо недоумение сред анализаторите на Фондацията Макартър и много други учени, е съзнанието, че днешното положително отношение към Сталин като към ключов символ на съветската епоха илюстрира като негатив до каква степен в колективното съзнание и историческата памет се релативизира спомена за жертвите на сталинизма и още по-ясно показва как са изтласкани спомените за престъпленията, които са довели до тези жертви. Така в представите за сталинизма като „златно време“ ясно се вижда, че споменът за сталинизма не се извява като спомен за глада, ГУЛАГ, жертвите, дадени при изграждането на Беломор канал, или милионите пострадали и убити. Напротив. Сталинизмът като „златен век“ в колективното съзнание е възприеман като епоха, в която страната се модернизира и се създава общество от съзнателни трудови хора. Този своеобразен парадокс се опитва да обясни председателя на научно-информационния

и просветен център „Мемориал“ Арсений Рогински: „представата за сталинизма в Русия почти винаги е съзнание за жертвите, но не и за престъплението, което не се възприема в съзнанието и в това отношение не съществува обществен консенсус“. Което показва, че съвременното руско общество на ниво колективно съзнание отказва да приеме факта за злодеянието. Частично това се определя от обстоятелството, посочено от Рогински, според когото „в съзнанието за терорание не можем (за разлика от поляците, например) да определим главната роля и не сме в състояние да разграничим „нас“ от „тях“. Същевременно Олег Виталиевич Хлевнюк прави колоритно заключение, че „ако можехме да попитаме привържениците на митичния Сталин дали биха желали техните семейства да живеят в постоянен страх от сурово наказание за най-малкото реално или въображаемо прегрешение, в страна, която всяка година преживява или глад, или „проблеми със снабдяването“, тогава обществената гледна точка би била напълно различна“.

Най-общо в съвременното руско общество може да се открият четири различни символични образа на Сталин. Първият представя Сталин като създател на тоталитарното общество, палач на всяка инициативност и свобода, виновник за престъпленията срещу човечеството (Този символичен образ напълно се вписва в тоталитарната парадигма за тълкуване на руската история, разглеждана от позицията на дискурса за пълното

ЗА НАРОДНОЕ СЧАСТЬЕ!

ЛЮБИМЫЙ СТАЛИН-СЧАСТЬЕ НАРОДНОЕ!

уеднаквяване и политическо осъждане на двата ключови тоталитарни модела през 20 век – нацизма и сталинизма, но присъства и в руската наука и общество). Вторият образ е този на непогрешимия Сталин и е основан на твърденията за оправдаване на неизбежните репресии, за икономическата оправданост и неизбежността на колективизацията и индустриализацията, за сталинизма като неизбежна последица на световните исторически процеси. Въпросният образ има два варианта. Комунистически, при който Сталин е представен като верен последовател и продължител на делото на Ленин. И националистически, според който Сталин радикално скъсва с ленинското революционно „антисистемно“ наследство, превръщайки се в борец за обновление и укрепване на руската императорска държавност и в гробар на „русофобите“ и болшевиките (Този символичен образ като цяло се вписва в сталинистката парадигма, до голяма степен основаваща се в официалните тези на съветската пропаганда през 30-те години, сублимирани в Кратката история на ВКП (б). Третият образ на Сталин го представя като виновник за унищожаването на партията и изоставянето на идеалите на Ленин и Маркс, като изразител на интересите на бюрокрацията и предател на идеалите на революцията (Той се вписва в антисталинската парадигма на тълкуване на съветската история, базирана на осъждането на сталиновия авторитаризъм и тезата за предателство на принципите на марксистката теория, доминираща в съветското общество и наука след XX конгрес на КПСС

и сред някои западни кръгове). И накрая един четвърти образ, разкриващ Сталин като ортодоксален болшевик – рушител и палач на традиционната руска култура и традиционното руско общество, виновник за масовите репресии и престъпления против руския народ (Този символичен образ се вписва в руската национална парадигма на тълкуване на руската история през 20 век, гледана през дискурса на трагедията и разорението).

Сталин като символ и съвременна Русия

Заиграването със символичните представи за миналото е свойствено за всяка политика и общество и в това отношение съвременното руско общество не представлява никакво особено изключение. Ако има някаква специфика, тя преди всичко се оглежда във факта, че през изтеклите две десетилетия от разпадането на СССР и края на Студената война диапазонът на политическите символи от миналото и въобще политическата употреба на миналото съществено варира до степен, при която може да се говори за два ясно разграничени етапа на генералното отношение към миналото.

През 90-те години е характерно потискането на отхвърлянето на съветското наследство, наблягане върху елементите на руската държавност (именно тогава П. А. Столипин е припознат и наложен като ключов символ на реформаторската политика в руската

Грандиозният паметник на Сталин в Прага

история, с която желае да се идентифицира новата власт, олицетворявана от Борис Елцин, Егор Гайдар, Анатоли Чубайс и останалите реформатори). По време на президента Борис Елцин (1991-2000) Русия има доста амбивалентно отношение към процеса на ревизиране на миналото и в тези рамки към сталинизма и политическото

Русия“ по времето на Елцин са търсени (и налагани) преди всичко в монархическото минало преди 1917 г. Това се вижда преди всичко в новите държавни символи, празничната система и промяната в положението на РПЦ в обществото. И все пак част от наследството на СССР не може (нито пък някой е искал това) да се пренебрегне и потисне. Ето защо в Русия по времето на Елцин последователно се изтъкват технологичните постижения (особено свързаните с космоса), приноса в културата и изкуствата, жертвите на СССР и приноса му в победата над нацистите по време на Втората световна война

Но през 2000 г. с промяната на властта в Русия, след като Владимир Путин заема президентския пост цялото отношение към историята и политическата символика на миналото постепенно започва да се променя. Приема се, че не е възможно да се изтрият 70 години от собствената история и да се намерят достатъчно антиподи на „героите“ от предишната епоха, които биха послужили за нова самоидентификация на руското общество (В този процес голяма роля играе дълбоката обществена и икономическа криза на либералния модел, който се развива по време на „Ерата Елцин“, заплашваща с по-нататъшна дезинтеграция на страната, както и крайно пасивната и на моменти противоречивата външнополитическа ориентация на елциновата администрация). На символично ниво промяната се вижда и през изменението на някои държавни символи (връщането на химна на Александров), но много повече

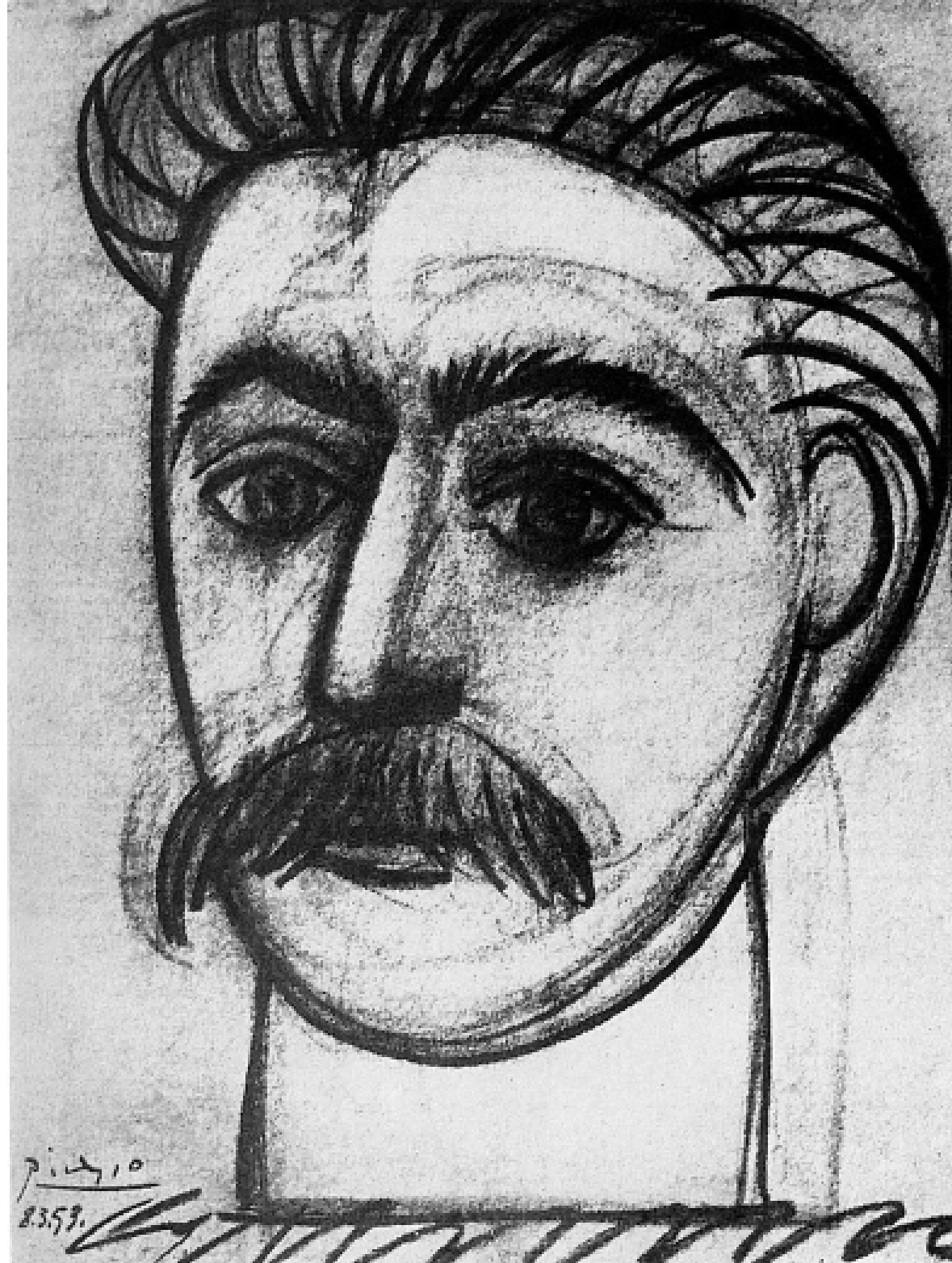
Рушене на паметника на Сталин Будапеща, 1956 г.

му осъждане. Сталинизмът като тоталитарен режим (от който страда най-вече именно руското население) остро е осъден. И в науката, и в обществото са осветлени цял ред от съществени и важни въпроси, които характеризират тоталитарната същност на сталинския режим. Основите за самоидентификацията на „нова

чрез възстановяването на обществените и политически чествания на някои традиции от съветските времена.

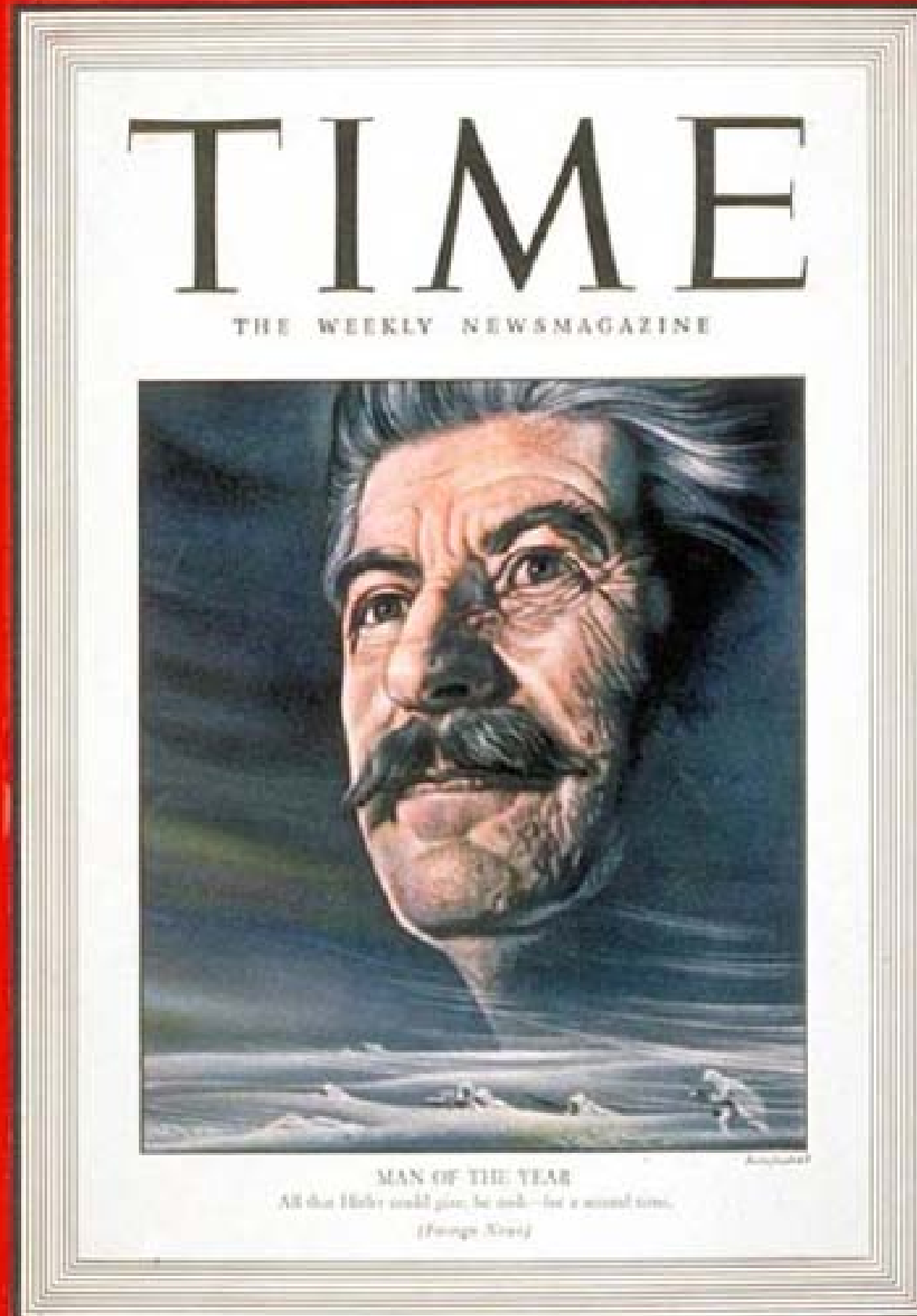
Особено отчетливо е това на фона на общия процес на ревизия на историята – започнат още в средата на 80-те, но най-видим от началото на 90-те след поражението на СССР/Русия в Студената война между идеологически ориентирани научни работници, политиците и обществото в редица европейски страни, в Западна Европа и най-вече в бившите членки на Варшавския договор и нововъзникналите държави след разпада на СССР, в Прибалтика, Украйна... Тази вълна довежда до написването на цяла поредица книги (Ернст Нолте, Ален Булок, Виктор Суворов, *Черната книга на комунизма...*). Ревизионистката гледна точка за миналото се основават главно на твърденията на западните интелектуалци за тоталитарния характер на историята на СССР и руската история като цяло, формирани в ранната фаза на Студената война (от учени като Хана Аренд, Ричард Пайпс, Мартин Малия, Роберт Тъкър и др.). Частично се облягат на традициите на (крайно) дясната мисъл, която приписва вината за избухването на Втората световна война на хитлеристка Германия, Сталин и СССР.

В хода на този процес, опростено казано, довчерашните „предатели“ за една нощ са възприети от обществото като „герои“ в борбата за самостоятелност, против окупацията, против „тоталитарното сталинско зло“, докато бившите „герои“ са преобразени в „окупатори“, „предатели“, „дългата ръка на Москва“,

Портретът на Сталин от Пикасо, заради който художникът е изключен от френската компартия

„престъпници“ (това е съпътствано от премахване на паметниците, посветени на Втората световна война, особено в прибалтийските държави). Същевременно не се прави никаква разлика, нито пък се разсъждава за нюансите, когато се извършва смяната на местата между „героите“ и „предателите“ в историческата памет и обществения дискурс. Така в най-честия случай за нови „герои“ и „борци против окупаторите“ са обявявани личности, които са били симпатизатори или директно са служили на другата тоталитарна система – на дотогава прокажения нацизъм. В политическата сфера вълната на ревизионизма до голяма степен трябва да послужи (и е използвана именно така) за изграждане на основите на политическата и обществена самоидентификация на новосъздадените европейски държави и на онези, които преди това са били в соцлагера (1945-1991). Доминиращата по-рано теза за „освобождението на Източна Европа от Червената армия и СССР“ е заменена с тезата за „окупацията на Източна Европа“... След това политическата и идеологическа (зло)употреба с процеса на историческа ревизия е издигната на „по-високо“ ниво, когато мнозинството бивши членки на Варшавския договор и бивши съветски републики (от европейската част на СССР), влизат в ЕС. Те повеждат координирана акция, за да се приеме политическа декларация на наднационално ниво, с която сталинизмът декларативно да бъде осъден. Поединично мнозинството парламенти и правителства на тези страни вече са били приели подобни документи, обвиняващи комунистическите

ИОСИФ ВИССАРИОНОВИЧ СТАЛИН

ОГОНЕК

режими и реабилитиращи нацистките сътрудници по време на Втората световна война, членовете на антикомунистическите и нацистки бойни формации по време на войната. Те не само са реабилитирани, но и получават държавни пенсии. Накрая връх в този процес на ревизия на историята представлява приемането на Декларацията на ОССЕ на заседание, проведено в столицата на Литва Вилнюс през юли 2009 г., с която напълно се изравняват и осъждат двата „главни тоталитарни режима“ през 20 век – нацизма и сталинизма.

Така през първото десетилетие на 21 век вследствие на различни причини, сред които изключително важно място заемат настояванията на бившите източноевропейски „сателити“ на СССР и редица западни държави да се извърши „поставяне на знак на равенство и осъждане на злодеянията на двата тоталитарни режима, сталинисткия и нацисткия“, които кулминират с приемането на резолюцията на ОССЕ във Вилнюс (която разбираемо сред руската общественост е възприета като антируски и враждебен акт), но от същото значение е и съобразяването с факта, че съвременната самоидентификация на руското общество не е възможно да се основава на пълното отхвърляне и осъждане на 70 години от собствената история – в съвременна Русия е извършен известен завои към повторна ревалоризация на съветското наследство. Във фокуса на общественото внимание и системата от официални чествания на миналото отново е върната преди всичко Великата отечествена война. Именно в този контекст отбелязването

на традициите, свързани с Втората световна война, в днешна Русия получава особено значение и мощен символически смисъл в политическото говорене и символичните политически действия по оформянето на историята и историческата памет. Наистина това се прави по една доста схематична формула, която в много отношения напомня за образците на честване на Втората световна война по време на предишната (съветската) епоха. Още в средата на това десетилетие се забелязва, че подобна опростенческа и схематизирана представа за великия подвиг на народа и победата във Великата отечествена война успешно претендира да играе ролята на обединяващ нацията мит. И именно този официален спомен за Великата отечествена война се превръща в онази носеща конструкция, върху която е реорганизирана националната самоидентификация.

Повторното обръщане към Великата отечествена война като един от ключовите конституиращи митове на съвременна Русия, неминуемо връща в центъра на вниманието и ключовия символически елемент в този мит – представата за Сталин като творец на победата. И, разбира се, впоследствие отново във фокуса на обществения интерес се връща епохата на сталинизма. Така, постепенно съвременната концепция за силна Русия се прониква в съветския период и особено сталинската епоха.

Имайки пред себе си този неочакван „завой“ в общественото съзнание и колективната памет, най-изтъкнатите съвременни руски политици като президента

Надгробният паметник на Сталин

Медведев („90% от младите руснаци не могат да кажат нито едно име на известен човек, който да е бил жертва на репресиите. Русия трябва да си спомня за своите

**Паметници на Сталин във Владикавказ
и родното му място - Гори**

трагедии“) и премиера Путин („тези положителни резултати са били постигнати на неприемлива цена; безспорно в този период ние се сблъскваме не просто с култа към личността, ами с масови престъпления против собствения народ. Това е факт. И ние не бива да го забравяме“) недвосмислено демонстрират позицията си срещу сталинизма като част от руската история и руската колективна памет. Но въпреки това в обществото ясно се вижда една своеобразна повторна „регероизация“ на Сталин и то до степен, че в новите учебници по история той е представян дори като „едикасен мениджър“...

Релативизацията на миналото подобно на наложената историческа забрава по правило съдържа в себе си редица скрити опасности. И ако можем да се съгласим със заключението на Олег Виталиевич Хлевнюк, че „руското общество се намира в преходно, все още не напълно определено състояние и хората са дезориентирани в настоящето, така че не бива да се очудваме, че са дезориентирани по отношение на минали събития“, то тя не може да умаловажи проблема, посочен от Владимир Лавров, според когото опростенческата перцепция на съветското минало на ниво символи се основава от една страна върху сериозно незнание, а от друга на „отсъствието на държавна идеология, ясна позиция и на държавата, и на медиите по отношение на тези политически дейци“.

Обаче, това, което е видимо и във всички случаи поражда загриженост, е обстоятелството, че в епоха на опростена медийна комуникация и „глад за сензации“, която набляга на налагането на крайно опростенчески комуникационни кодове, олицетворени в най-различни „икони“, намиращи се в широкия диапазон от „иконите“ на метросексуалността (примерно, Дейвид Бекъм), до „иконата“ на антиглобализма (да речем, Ноам Чомски), съвременното руско общество изтъква именно символичната представа за Сталин като една от ключовите „икони“, с които се самоидентифицира. И ако причините за този феномен все пак могат да получат обяснение, остава известно неудобство и въпросителни относно факта, че по този начин в обществения дискурс напълно се потиска желанието и усилията цялостно да бъде разгледана, разбрана и изтълкувана една комплексна епоха и една крайно спорна фигура – реалната историческа личност на Йосиф Висарионович Сталин.

**STALIN:
ANATOMY OF A SYMBOL.
HISTORY IN THE REALMS OF MASS CULTURE
(STUDY OF A CASE)**

Miroslav Jovanovic

The author deals with the contemporary perceptions of Stalin and the rise of popularity of his image in contemporary Russia. According to the author the revitalization of Stalin's myth is visible in all cases but what concerns is the fact that in an era of simplified media communication and hunger for sensationalism, which focuses on the imposition of extremely simplistic communication codes embodied in the various "icons" located in a broad range of "icons" of metrosexuality (for example, David Beckham) to "icon" of antiglobalism (say, Noam Chomsky), the modern Russian society, accepts precisely the symbolic picture of Stalin as one of the key "icons", with whom it identifies itself. And if the reasons for this phenomenon can still obtain an explanation, it remains a nuisance and questions the fact that this public discourse completely suppresses the desire and efforts to fully examine, understand and explain a complex era and a highly controversial figure - the actual historical figure of Joseph Visarionovich Stalin.